

Franjo HELFRICH

OVAJ RAD IZ PODRUČJA HISTORIJE FARMACIJE OSMI JE PO redu¹), od kojih svaki obrađuje jedno određeno poglavlje o stanju ljekarništva u gradu Osijeku u razdoblju od njegova oslobođenja od Turaka (1687) do svršetka I svjetskog rata. Najvećim dijelom sačuvana i dobro sređena građa u Historijskom arhivu u Osijeku, prema tome i o ljekarnama, daje mogućnosti da se istraživanjem dokumenata i pregledavanjem velikog broja protokola dobije tačan pregled o zbivanjima u osječkim ljekarnama kao i o radu njihovih vlasnika.

Ljekarne

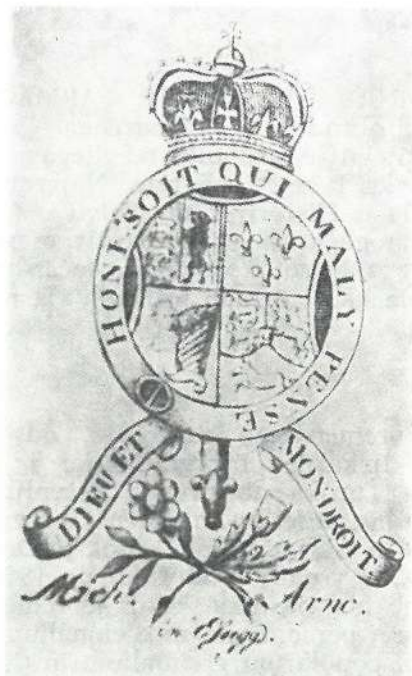
U navedenom vremenskom razdoblju, od 1837—1846, u Osijeku su bile četiri ljekarne: tri građanske i jedna vojna. Dvije najstarije, od izгона Turaka do drugog decenija 19. vijeka, tj. po jedna građanska i vojna, bile su smještene u Tvrđi. Tek 1812. osnovana je treća ljekarna u Gornjem gradu, dok je Donji grad dobio prvu ljekarnu 1817. godine. U vremenu od 1812. do 1846. promijenile su te tri građanske ljekarne niz vlasnika, kojih je redosljed tačno utvrđen prema „Tabellae statum personarum medicinalium actualium et honorariorum, item Pharmacopolarum gremialium in Citte Eszek exhibens“, koje je za gradski magistrat svake godine izradio fizik. U tim tabelama navedeni su i osnovni podaci o svakom ljekarniku. Tako smo utvrdili da su od 1812. sve do 1837. bili vlasnici: u Tvrđi Josef Vincenz Fatz, Michael Arno, Karl Kriszt, Aloysius Massa i ponovno Michael Arno, u Gornjem gradu Anton Langer, Franz Kallivoda, Ignatius Mussharmer i Josef Horning, a u Donjem gradu samo Emanuel Raymann.

U deceniju od 1837. do 1846., koje se sada obrađuje, ljekarnama upravljaju: U Tvrđi Emerich Lorberer von Lorbersberg i Ladislaus Molnar, u Gornjem Osijeku Josef Horning a u Donjem gradu Emanuel Raymann. Vrlo kratko vrijeme, odmah poslije smrti Lorberera, provizori su tvrđavske ljekarne Ludwig Furjaković, zatim Ladislaus Molnar, kasniji vlasnik ljekarne.

Jedinstven je slučaj u analima zdravstva Osijeka tragična sudbina ljekarnika Lorberera, koji je kupnjom ljekarne od Michaela Arno-a 30. XI 1837. postao njezinim vlasnikom te već 7. VIII 1840. umro.

Emericus Gottefridus Lorberer von Lorbersberg rodio se u Banjskoj Bistrici (Neosolium, Besztercze Banya) u Slovačkoj. U „Tabelli statum personarum“ za god. 1837. navodi se da ima 35 godina, rimokato-

ličke je vjere, diplomu magistra farmacije stekao je u Pešti 1828., govori mađarski, latinski, slavonski i germanski. Liber mortuorum bilježi: „Apothecarius gremialis in Arce, Lorberer, maritus Anna, omnibus morientium sacramentis provisus in Domino obiit in hydrope“. Umro je dakle u 38. godini života od vodene bolesti (Ascites), sahranjen na groblju u Novom gradu. Njegova supruga Ana rođ. Raith rodila je kćer Carolinu Clementinu 7. VIII 1839. Preudala se 9. I 1843. za Aleksandra Wagnera, trgovca u Tvrđi (in Prosidio).

Ex libris Michaela Arno-a

Kupoprodajni ugovor između Lorberera i Arno-a nismo pronašli. Poznato nam je da utanačenu cijenu Lorberer nije mogao namiriti odnosno isplatiti Arno-u. Zato Lorberer podneskom 4. I 1838. saopćuje gradskom magistratu da je prema t. 5 ugovora kao kupac dužan u roku od četiri sedmice sve pasivne obligacije u sirotinjskom uredu i u gradskom depozitu, koje glase na ime prodavca Arno-a, prepisati na svoje ime i obveznice umjesto novca predati Arno-u. Kako Lorberer za preuzimanje obaveza u iznosu od circa 3500 forinti nije mogao naći dva sigurna jamca, jer mu kao nepoznatom stranom čovjeku nitko nije htio jamčiti, moli da se obveznice prepisu na njegovo ime, jer u samoj ljekarni postoji dovoljna sigurnost. Na sjednici magistrata takav prijedlog nije prihvaćen, Lorberer treba da predloži dva sigurna jamca kao i da stekne građansko pravo. Nakon tog zaključka Lorberer molbom 10. I 1838. traži to građansko pravo (Jus incolatus, Insassen Recht), što mu je i priznato uplatom takse od 12 forinti. Istog dana predočuje i svoju diplomu s molbom da se publicira. Nismo pronašli konačno rješenje o obveznicama, ali pretpostavljamo da stvar nije tekla u prilog Lorbe-

ra, jer se gradski magistrat ne pojavljuje kao vjerovnik u stečajnoj masi nakon njegove smrti uz ostale brojne vjerovnike.

Lorbererovom smrću nastali su svakako teški dani za njegovu obitelj, što razabiremo iz pozamašnog stečajnog spisa pohranjenog u osječkom Historijskom arhivu pod nazivom „Massa concursualis Emerich Lorberer“ (Reg. 391 — J. 1. de 16. Febr. 1844. — No 333/1844). Iz gotovo stotinjak priloženih spisa i raznih dokumenata (ugovori, inventura ljekarne, popisi odjevnih i drugih predmeta, potvrde, fakture, oglasi za licitaciju ljekarne, honorari liječnicima, ljekarnicima, komisijama, knjižice dnevnih utržaka i izdataka u ljekarni, plaće osoblja, izvodi iz magistratskih sjednica, protokoli odbora vjerovnika itd.) dobivamo cjeloviti uvid u cio proces utvrđivanja ostavine iza Lorberera i otvaranju stečaja nad cjelokupnom imovinom, koju potom dvije godine nagrizaju, svejedno legalno ili ilegalno: činovnici magistrata, advokati, juridički kancelisti, liječnici, ljekarnici, razni vjerovnici, komisije, odbor vjerovnika i drugi.

Visoko Namjesničko vijeće rješenjem br. 40031 od 22. XII 1840. prima na znanje izvještaj magistrata, kojim je — nakon inventure ljekarne — za 2. III 1841. određen termin sastanka vjerovnika te za skrbnika mase postavljen Franz Xaver Folk, trgovac mirodijskom robom i građanin, a za stečajnog upravitelja (Curator ad lites) advokat Andrija Apić.

S našeg gledišta, u vezi s upravom i radom ljekarne, mogli smo ustanoviti:

- ljekarna pripada stečajnoj masi,
  - dipl. Apotheker Provisor Ludwig Furiakovics prima 27. XI 1840. kao otpremninu 43 For, 52 krajcara CM, odobrenu od odbora vjerovnika (Anton Bartolović, Michael Arno i Johan Hudovsky, advokat),
  - ljekarnički „subjekt“ Grusling primio je 58 for, WW kao plaću (Solär) za dva mjeseca,
  - udova Nina Lorberer 29. XII 1840. potvrđuje primitak 110 for, WW za plaće provisoru, subjektoru i laborantu,
  - provisor Ladislaus Molnar 18. I 1841. dobiva 12 For. CM („sage Gulden zwölf in Silber Münze... für Solair pro Monath Dezember“) i k tome još 8 for, zz laboranta,
  - Molnar je ponovno primio 42 for, i to 38 for, za „Kost und Gehalt, und 4 for, für Aushilfe des alten Rösler“ (hranu su dobivali uz naplatu od udove Lorberer),
  - iz drugih potvrda (Specificatio) razabiremo: Molnar ima 12 for. potom 14 for, plaće mjesečno, 18 for, dobiva za hranu i 4—5 for, mjesečno u ime honorara,
  - trošak za kuharicu i služavku ide na teret ljekarne.
5. VII 1842., dakle nakon kupovine ljekarne, Molnar potvrđuje iznos od 48 for, CM kao šestonedeljnu odštetu (otpravninu) za plaću (Entschädigung Solair) i „za rezignaciju mojeg sveukupnog ljekarničkog provizorata“.

Prema ugovoru (Kauf Contract) od 27. VI 1842. između odbora vjerovnika i L. Molnara, ljekarna mu je prodana za 6.400 Guldena (forinti) CM ili 16.000 WW „preračunato s tri srebrna cvancika za jedan Gulden“. Kupoprodajna svota plativa je do 1. VII 1842., kad ljekarna treba posve prijeći u posjed Molnara. Razabiremo ali iz spisa, da je

dužnu svotu zapravo namirio Petar Čeliković iz Vukovara putem svoga zeta Isidora Thilla, koji je novac položio na ruke gradskog senatora Ježevića.

Spomenut ćemo da je Molnar prethodno, nakon mr Furijakovića, postavljen za provizora (Provisor constitutus), što je vidljivo iz zapisnika o vizitaciji ljekarne za god. 1840.: Defuncto Proprietario Emerico Lorberer Provisor est Ladislaus Molnar". On se i potpisuje kao Pharmacopolii Arcensis Provisor, a nakon kupovine ljekarne od odbora vjeronika, od 1. VII 1842. dalje, njegovi računi nose ispod potpisa: Pharmacopola Arcensis.

Zanimljivo je, kakva je bila uloga dvojice tadašnjih ljekarnika, Josefa Horninga i Emanuela Raymana, u stečajnom postupku nakon smrti njihova kolege Lorberera, slično tako i nekadašnjeg ljekarnika u Tvrdi Michaela Arno-a.

Našli smo račune (Specificatio Diurnorum) Horninga i Raymanna za 10-dnevnu „inventatio et limitatio" per 1,30 Fl, pro die, ali im je 13. III 1841. odobreno ukupno samo po 9 for. za tu inventuru i procjenu ljekarne, jer prema „Löhne Orts festgesagten Diurnen Shema können keine höhere Diurnen als 1 Fl CM bewilligt werden". Treći ljekarnik, koji je zapravo prodao ljekarnu Lorbereru, Michael Arno, sâm vjerovnik, kućevlasnik (ljekarna se nalazi u njegovoj kući) i član odbora vjeronika, ubire redovito tromjesečnu stanarinu od 75 for, CM ili 187,50 for, WW za ljekarnu i, vjerojatno, za stan udove Lorberer. Arno je izvršio popis ostavine predmeta pok. svog kolege (odjevni predmeti, namještaj). U isto vrijeme Arno duguje, odnosno bolje reći pohranjuje 3500 forinti iz stečajne mase, plaća kamate, radi dakle s tim novcem. On unaprijed osigurava svoja potraživanja kao vjerovnik.

Ex Actis Protocollis gradskog magistrata od 9. XII 1840. razabire se procjena ljekarne, ustanovljena od Horninga i Raymanna:

Lijekovi s procjenom vrijede	—	—	—	—	698,47 for,
Farmaceutski instrumenti i rekviziti	—	—	—	—	1228,40 for,

Oni 28. XI 1840. izjavljuju: „Facta vero Combinatione annuo Distractionis imputatis oneribus in 7000 fl valutalibus Consistentis, spectato idem pretio Comparationali 6.400 fl CM Pharmacopolam denati Emerici Lorberer actu quoque in 6000 fl CM aestimamus".

Za vrijeme provizorata dnevni se utrzak blagajne bilježi redovito svakog dana u za tu svrhu nabavljenu bilježnicu. God. 1841. dnevni je prosjek ubranog gotovog novca 10—11 forinti, no biva da iznosi i po 3—5 forinti, pa i 2 for, naročito u prvoj polovici 1842., dakle neposredno pred kupovinu ljekarne po Molnaru. Možemo zaključiti da odbor vjeronika nije bio sklon nabavci novih lijekova i da je, vjerojatno, vladalo i nepovjerenje građana prema toj ljekarni. Uostalom, stanje zaliha ljekarničke robe palo je na minimum.

Arno je kao vještak uime „Gläubiger Deputation" predao neplaćene recepte za ranije izdane lijekove novom vlasniku Molnaru u visini od 231 for i 2 krajcare, s tim da Molnar ubere te zaostale dugove iz prijašnjih godina i 1843. preda ubrani novac u dva obroka po 100 for. Za

ostatak od 31 for možemo pretpostaviti: ili se računalo na neutjerivost dubioznih računa ili je ostavljen Molnaru kao nagrada za izvršeni inkaso. On je doista potpisao dvije mjenice po 100 for, znak da se vjeronički odbor unaprijed osigurava na isplatu svote.

Kako su tekle isplate iz stečajne mase?

Arno 14. VIII 1843. prima 3.943 for, 40 krajcara (novčića) prema „Elaboratu Concursual Masse" i odluci o likvidaciji stečaja i potvrđuje: „Salvo errore calculi . . . die ich gefertigter als meine Forderung erhalten habe laut Elaborat".

I Ana udova Lorberer udana Wagner dobiva „laut Elaborat zu Befridigung" 2.770,45 for. als mein Allatur" (kao moj miraz).

Već za vrijeme Lorbererove bolesti zacijelo je vjerovnike obuzela bojazan za sigurnost njihova potraživanja pa nepuna dva mjeseca ranije vrše intabulacije na njegovu pokretnu imovinu. Tako je Ana Lorberer rođ. Raith „Titulo allaturae vigore contractus Sponsalistic" (uime miraza snagom ženidbenog ugovora od 14. X 1839. intabulirala 1200 for, Ivan Raith „virtute Obligatione" 2000 for WW, a Michael Arno 1400 for CM na osnovu kupoprodajnog ugovora s Lorbererom od 30. XI 1837. „calculandis et occasione Executionis eruendis".

Od isplaćenih honorara vrijedno je spomenuti da je prvi gradski fizik dr Vasilije Atanasijević primio „tri komada dukata u naturi kao pristojbu za propisanu godišnju vizitaciju tvrđavske ljekarne" za 1840. i 1841. Njegova dnevnicica „pro peracta inventatione et limitatione defuncti Emerici Lorberer" iznosi 2 for, dok je službeno određena pristojba kod vizitacije za gradskog kapetana Svobodu utvrđena s 2,30 for, a za drugog fizika dr Blauhorna dnevnicica je 2 for.

Sačuvani su i računi liječnika za liječenje Lorberera:

Dr Bischoffa — 60 for honorara, dr Stieglera, Stadtwundarzta, za tri operacije (Bauchstiche, punkcije) 9 for, Johanna Mavraka, Stadtarzt — 144 for 5 novčića za pruženu liječničku pomoć, a dr Atanasijević prima 20 for 46 novč. „laut Elaborat der Sentenz als ärztliches Honorar".

Iz specifikacije ovršnog suca i senatora Pavla Ježevića utvrdili smo da je imao 18 diurna: za inventuru i procjenu ljekarne 21—24. X i 26—28. X 1840. (procjena je dakle izvršena dva i pol mjeseca nakon Lorbererove smrti), za sazivanje vjeronika zbog sklapanja ugovora (1 dan), za poziv vjeronika na sastanak u svrhu postavljanja deputacije vjeroničkog odbora (1 dan), za pet održanih licitacija ljekarne i jednu licitaciju odijela i pokretnina (Res mobiles), kod prodaje ljekarne za sastav ugovora (2 dana) i izravanje s vjeronicima (dva dana), ukupno 18 dana po 2,30 for. Za ekspediciju procesa u Peštu i provedbu apelacione presude plaćeno je 25 for.

Gradski kancelista Franjo Žunić dobio je honorar za šest licitacija („pro sex servatis Licitacionibus").

Održano je, dakle, šest dražbi: jedna god. 1841. za pokretninu i odijela, a od 9. III 1841. do 26. IV 1842. pet dražbi za ljekarnu, od kojih je jedna bila poništena. Dražbe su bile javno oglašene u peštanskim novinama „Deutsche Offner Zeitung", „Ungarische Zeitung", „Nemzeti Ujsag" i „Pesti Hirlap". Za oglas za dražbu plaćeno je prosječno 2,20 for. Iako je u navedenim novinama štampano dvadesetak oglasa za dražbu, ljekarna nije na taj način mogla biti prodana.

U to vrijeme lijekovi su bili naručivani kod Fridricha Töröka i Fridricha Leyritza u Pešti, gdje su, vjerojatno, i ostali ljekarnici tada podmirivali svoje potrebe. Pojedini lijekovi su nabavljeni i iz trgovačke radnje Ilije Lekića u Tvrđi (Senfmehl, Bals. Copaivae i Bals. peruvianum, Bergamot Essenz, Camphora, Sal-ammoniak, Resina Jalapae, Ol. thymi, Salpeter i dr.), zatim iz trgovine Joh. Petra Collognatha u Gornjem gradu (Senfmehl, Spiritus).

I na kraju da završimo ovaj otužni referat s bilancom ljekarne od 31. VII 1843. tj. nakon tri godine:

Activa	—	—	—	—	17.135,16 for
Pasiva	—	—	—	—	28.948,38 for
Deffect	—	—	—	—	11.813,22 for

Stečajni proces se prilično produžio. Tek direktna kupoprodajna pogodba s Molnarem mogla je konačno razriješiti taj pravni i financijski problem. K tome svemu, možemo li si predstaviti u takvim situacijama miran i sređen stručni rad u ljekarni u atmosferi nervoze vjetrovnika, licitanata, administrativnih i drugih službenika, gradskih i sudskih?!

Novo poglavlje o tvrđavskoj ljekarni

Mr Ladislaus Molnar prema podacima „Tabellae statum personarum” rođen je 1815. u Somboru, rimokatoličke je vjere, diplomirao je u Pešti 1837., govori kao i drugi ljekarnici četiri jezika. Na osnovu „realnog svojstva” ljekarne prebiva u Tvrđi do 2. VII 1861., kad ljekarna prodajom prelazi u vlasništvo Maksima pl. Karojlovića, tačnije u posjed „Maxa Karojlowicha Edlen von Brondola, Magister der Pharmazie aus Lipovljane”, kako je navedeno u njihovom kupoprodajnom ugovoru.

U braku s Katarinom Čeliković Molnar nije imao sreće s troje djece, jer su sva pomrla između 1843. i 1848. doživjevši najviše 1—2 godine.

I Molnar, najvjerojatnije, ljekarnu opskrbljuje lijekovima i drugom ljekarničkom robom iz veldrogerija Török ili Leyritz, kao što je to činio kao provizor. Međutim, on lijekove nabavlja i u Bosni. Prof. dr Ante Vrgoč u članku „Ljekarništvo u bivšoj hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini”²⁾ navodi: „Ljekarnici iz građanske Hrvatske stajali su s obzirom na lijekove u uskoj vezi s Bosnom”, nadalje piše: „Naši ljekarnici išli su i u Bosnu radi lijekova. Tako je pred sto godina išao tamo ljekarnik Molnar, makar je to bila druga država”. To potvrđuje i službeno saopćenje: „Am 23. d. M. ist der Apotheker Ladislaus Molnar aus Esseg mit dem ungarischen Hofkanzleipasse No 1312 pro 1843 versehen in Arzney Angelegenheiten auf einige Tage nach Bosnien hier herübergetreten, jedoch ist dessen Pass auf ein Jahr abgestellt. — Županja, am 30. September 1843. — Ellger, Oberleutnant”. Navode A. Vrgoča potvrđuju i molbe pronađene u spisima bivšeg gradskog poglavarstva u Osijeku. Želeći da prijede u Bosnu u svrhu, „incasandorum meorum activorum debitorum” predaje Molnar 30. VI 1843. magistratu molbu da mu se izda putnica (Testimoniales Litteras) s važnošću od 14 dana uz jamstvo (Cautionales Litteras) dvojice građana da će se vratiti u Osijek. Drugom mol-

bom, datiranom 11. VIII iste godine, moli da mu „intentione patientem humanitatem in Bosnia sublevandi” i želeći ujedno nabaviti lijekove — magistrat ishodi pasoš kod Njegovog Veličanstva Kralja na godinu dana da ne molestira svaki put magistrat, pošto u toku godine češće putuje u Bosnu. Taksa za pasoš (Notula taxali) iznosila je 4 forinta. Molnaru je rješenjem od 28. VIII 1843. br. P. 13180 takav pasoš odobrila Cancellaria Regia Hungarico-aulica Sacrae, Caesareae et Regio-apostolicae Majestatis u Beču.

Politički, Molnar je mađaronski nastrojen (unionista). Tako možemo razumjeti da se kao „bivši magister” kasnije 1867. nalazi među „podesnim osobama” koje su izabrane na sjednici gradskog zastupstva da zastupaju Osijek na krunidbenim svečanostima Franje Josipa I u Pešti. Poznato je, naime, da Hrvati, narodni zastupnici tadanjeg Hrvatskog sabora, nisu htjeli prisustvovati krunjenju Franje Josipa. Car je pozvao Sabor da pošalje na krunidbu svoje poslanstvo, ali je to Sabor otklonio i bio radi toga raspušten. Krunidba se obavlja bez prisustva Hrvata, zastupnika Narodne stranke, koju predvode Strossmayer i Rački, i pravaša na čelu s Kvaternikom i Starčevićem.

Horning Josef je u ovom obrađenom deceniju gornjogradski ljekarnik (od 1834. dalje) i o njemu smo imali prilike obilato prije referirati. On 15. XII 1845. kao stanovnik grada i ljekarnik moli magistrat da mu se izda svjedodžba moralnog vladanja za vrijeme boravka u Osijeku (10 godina i 8 mjeseci). Početkom 1846. Horning podnosi molbu magistratu za zemljište za ljekovito bilje (Grund für Medizinal Pflanzen).

Vrtovi za ljekovito bilje

Poznata su nam dva slučaja. Arno je ranije u svom vrtu uzgajao ljekovito bilje, a sada i Horning traži zemljište za istu svrhu. Nažalost, ništa detaljnije o tome ne možemo reći. Pozitivno znamo da je Arno osnovao „medicinalni vrt”. Pretpostavljamo da je vrt bio izvan Tvrđe u predjelu „majura” u Gornjoj ulici Novoga grada.

Horningovu molbu za dodjelu zemljišta nismo mogli do sada pronaći, ali smo se uvjerali da je doista nastojao da dobije pogodno zemljište za uzgoj medicinskih biljaka. U ekonomskom protokolu sjednice gradskog magistrata (No 576, Rg 541) mogli smo pročitati: „Josef Horning moli da mu se prepusti prazno stojeće zemljište duž zida vrta grofa Pejačevića za sadnju (Bepflanzung) više medicinalnih biljaka, koje ovdje ne rastu i da se u tu svrhu pošalje komisija”. Ovom prilikom sirotinjski otac (Vormund) Joseph Neumayer izjavljuje da se „upitni komad zemljišta molitelju ne bi mogao prepustiti za zamišljenu svrhu iz razloga što će radi toga cesta biti jako sužena, pa prema tome se ne može udovoljiti molbi ljekarnika Horninga”. U indeksu za 1846. godinu imamo i potvrdu za to u kratkom navodu o predmetu zbog kojeg Horning podnosi molbu za vrt: „Paene mororum hortium superioris Civitatis vacuum Fundum pro Inplantatione medicinalium plantarum sibi cedi supplicat” (blizu dudinjaka u Gornjem gradu slobodno prazno zemljište za sadnju ljekovitog bilja, moli da mu se odstupi).

Emanuel Raymann, najstariji ljekarnik onog vremena u Osijeku, osim redovite marljivosti u svojoj officini, revno surađuje u radu

gradskog zastupstva (Genanntschaft) i u komisijama za odmjeru godišnjeg poreza građanima (spomenimo ovom prilikom da su tada ljekarnici bili uvršteni u I cehovski odjel porezovnika zajedno s trgovcima, spekulantom, kožarima, licitarima, kazandžijama, zidarskim majstorima, mlinarima). Raymann prisustvuje kao gradski zastupnik licitaciji u donjogradskoj varoškoj kući u svrhu nastambe i smještaja štaba husarske regimente nadvojvode Josipa. Njegova je suradnja bila očita, pa je 1837. u sjednici zastupstva bio predložen za Vormunda (Tribunus plebis), ali do izbora nije došlo.

Raymann i Horning imali su u svoje vrijeme, vjerovatno, lijep promet i prihod u ljekarni, jer je prvi, iako uzdržavajući brojnu obitelj, mogao sagraditi veću zgradu 1838. na trgu u Donjem gradu, dok je Horning 1840. kupio novu kuću u Gornjem gradu dobivši za to zajam od hiljadu forinti iz gradske sirotinjske blagajne.

Michael Arno, bivši tvrđavski ljekarnik, osim izuzetne uloge u već spomenutom stečaju nad ostavinom pok. Lorberera, premda bez ljekarne (laboratorija) opet je na licitaciji dostalac za izradu tinte za gradski magistrat, dobavljač je i izvoznik pijavica, o čemu govori i njegova tužba protiv nekih Židova, s kojima je sklapao ugovore. God. 1845. umire njegov zet grof Sigismund Pejačević Virovitički, kojega je ženidba s Arnovom kćerkom Lujzom 1831. izazvala veliko čuđenje.

Arno Carolus, sin Michaela, izučio je pekarski zanat u Osijeku. Dobiva 1837. svjedodžbu kao kalfa (Lehrbrief, Deliberitatio Littera) i nakon pet godina propisanih putovanja po svijetu s radničkom putnom knjižicom (Wanderbuch, Libellus Peregrinatorius) ponovno dolazi u Osijek i molbom 19. XII 1842. traži od gradskog magistrata majstorsko pravo za otvaranje pekarske radnje u Tvrđi, u očinskoj kući u kojoj se nalazila ljekarna! Protiv toga ustaje pekarski ceh (Coetus Pistorum Magistrorum Eszekiensium). U dugotrajnoj borbi, kojom su zahvaćeni i građani Tvrđe, nagomilavaju se spisi u magistratu pro et contra, o čemu ovdje ne želimo podrobnije govoriti.

M. Arno je posjedovao prostranu kuću broj 70 s većim vrtom u Gornjoj ulici Novog grada (in Allodio, Mayerhöffen). Jedna manja ulica uz tu kuću i vrt neslužbeno je zvana Arnojeva uličica (Arnoisches Gassel), što se razabire iz zapisnika i spisa iz 1838. godine (Reg. 1573 i 2172).

Spominjući članove njegove obitelji, bilježimo da još postoji grob njegove supruge Katarine Arno rođ. Krachensfels, koja je umrla 2. VI 1831. i sahranjena na novogradskom groblju.

Susretljivošću direktora Gradskog muzeja u Vukovaru, Ante Brlića, ustupljen nam je kliše za Ex libris Michaela Arno-a: metalna pločica s ugraviranim grbom i devizom reda najvišeg engleskog ordena podvezice: „Hony soit qui mal y pense“ („Neka se stidi, tko zlo misli“) i životnim mottom „Dieu et mon droit“ („Bog i moje pravo“), uz njegovo ime i prezime i boravišno mjesto (Essegg).

Podsećamo da je Arno 1836. prvi u Osijeku pozivao građane u svoj laboratorij na kratki tečaj za izradu šećera iz šećerne repe za kućne potrebe, dakle prije no što je 1837. stigla okružnica Namjesničkog vijeća (Statthalterey) kojom se preporuča kultura šećerne repe (Runkel-Rübe, Beta cicla).

O Arno-u smo do sada mogli sakupiti mnogo podataka objavljenih u „Acta historica Medicinae Pharmaciae Veterinae“. O njemu je pisao i mr Štadler Aurel³) iz Palića u članku „Najstarija subotička apoteka“, kojoj je Arno vlasnik od 1804. do 1812. U Osijeku kupuje 30. VII 1812. tvrđavsku ljekarnu poslije smrti Josefa Vincenza Fatza, ljekarnika i ujedno gradskog senatora!

U radu A. Štadlera jasno se ocrtava karakter i način života Arno-a, što će se jednako očitavati i nakon dolaska u Osijek. Kao i u Subotici, Arno izdaje besplatno lijekove gradskim siromasima, često traži svjedodžbe o moralnom vladanju, radi smanjenja poreza traži priznanje svojstva trgovca druge klase ili počasnog građana, tuži se na tamošnje trgovce, jer prodaju robu iz djelokruga ljekarne, povisuje cijene lijekovima kako mu to najbolje odgovara (prema Taxi pharmaceutica Posoniensis ili Taxi austriaca). Začudo, Arno se u Osijeku pridržava cjenika lijekova, što mu se priznaje i u izvještajima o godišnjim vizitacijama ljekarna. Arno, nezadovoljan i uvrijeđen zbog otvaranja druge ljekarne u Subotici, prodaje tu svoju ljekarnu i ostali nepokretni imetak (kuću, vinograd, vrt) i doseli u Osijek, gdje je od 1812. do 1836. (s prekidom od dvije godine) bio ljekarnikom dvadeset i dvije godine, stekao lijep imetak, ali je pri kraju života osiromašio i propao. Umro je 1851. u Tvrđi u 71. godini života.

Ljekarnički saradnici i namještenici:

Horning			Lorberer-Molnar			Raymann		
1837. Coop.	E.	P — L	Coop.	E — — L	Coop.	E — — L		
1838. Coop.	NE	P — L	Coop.	NE — — L	Coop.	E	P L	
1840. Coop.	NE	— L	Provisor	— L	—————		P L	
1841. Coop.	E	P L	Provisor	— L	Coop.	NE	— L	
1842. Coop.	E	P — L	Coop.	NE P L	Coop.	NE	— L	
1843. Coop.	E	P L	Coop.	NE — L	Coop.	E	— L	
1844. Coop.	E	P L	Coop.	E P L	Coop.	NE	— L	
1845. Coop.	E	— L	Coop.	E P L	Coop.	NE	— L	
1846. Coop.	E	P L	Coop.	E P L	Coop.	E	P L	

Za godinu 1839. nema podataka među spisima.

(Coop. E — Cooperator examinatus, Coop. NE — Cooperator non examinatus, P — Practicans, L — Laborans).

Vizitacije

Izvještaji (Relationes) pisani su i u ovom desetljeću po uobičajenoj šabloni: broj personala, popis prostoriya, red i čistoća uvijek na visini, posuda u dovoljnoj količini, lijekovi ispravni i po propisima, dobrog ili odličnog kvaliteta itd. O tim pregledima dosta toga je napisano i citirano u prijašnjim radovima autora.

Izuzetno u izvještaju o pregledu Lorbererove ljekarne 1837. čitamo u izvještaju: „Omne bene coordinata et mundata invenimus, licet Proprietarius illud (Pharmacopolium) brevis ante visitationem emerit. Ideo etiam penum Medicamentorum non magnam reperiimus... omnia laudabilis qualitatis. Librum Defectuum inchoatum jam vidimus et eodem occasione novum Proprietarium monuimus (opomenusmo) ut Taxa normalis conscentiose observaretur“.

Tek 1842. jedini je prigovor Molnaru: „Vitrorum fictiliumque cuiusvis capacitatis, aliorumque utensilium pharmaceuticum adreperus est defectus”.

Od 1840 — 1843. naročito je uočljivo spominjanje *Gentianae cruciatae* u trima ljekarnama, što do tada, u svim prijašnjim godišnjim izvještajima, uopće nije nijednom bio slučaj. Zbog desolatnih prilika (stečaja) u izvještaju nije zabilježen podatak o *Gentiani cruciati* u ljekarni Lorberer za 1840., gdje je Molnar bio provisor, ali je za 1840. vizitator dr Atanasijević u gornjogradske ljekarni Horning konstatirao: „Etiam radicis *Gentianae cruciatae* sufficiens adest provisio (zaliha) in statu recenti conservatae”.

1842. u ljekarni Horning: „*Gentiana cruciata* in statu sicco sufficiens occurit”, a 1843.; „*Gentianae cruciatae*, radix cum Herba, habetur sufficienti quantitate”.

U ljekarni Raymanna Relatio za 1840. bilježi: „*Radicis Gentianae cruciatae* adsunt plures librae, juxta datam praescriptionem bene conservatae”. Isto i 1842: „*Gentiana cruciata* hic quoque in statu sicco asservatur”, dok 1843. dr Atanasijević zapisuje: „*Gentiana cruciata* aequae adest recens”.

U tvrđavskoj ljekarni tek je za 1842. konstatirano: „*Gentianae cruciatae*, Radix et herba, in statu sicco sufficienti quantitate adest; siquidem eandem longiore tempore recenter conservare haud succubat”, 1843: „*Planta Gentianae cruciatae* integra in recenti statu habetur”.

Dakle, ovu vrst *Gentianae* izričito spominje vizitator u izvještajima 1840, 1842. i 1843, dok se 1841. uopće ne spominje.

U kasnijim zapisnicima, tj. od 1844. dalje nema više ni riječi o toj drogi.

Pregledavajući sve izvještaje o pregledima ljekarna 30 godina unazad, mogli smo ustanoviti da se izričito spominju samo neki lijekovi koji se imaju ukloniti iz prometa ljekarne, jer ne odgovaraju postojećim propisima. Međutim, vrlo rijetko se navodi pojedinačno lijek na zalihi kao što je to slučaj s *Gentiana cruciata*. Tumačimo to tako:

Učitelj Josip Lalić, kasnije bilježnik i mjesni sudac u Vrbovskom⁴), rođen navodno u Slunju 1796. (umro, navodno, u Ogulinu oko 1860.) zatražio je 1837. dozvolu za liječenje bjesnoće korjenom *Gentianae cruciatae*. O tom slučaju laičkog liječenja pisano je dosta u stručnoj štampi. Tako prof. Vrgoč u jednom članku⁵) 1936. u „Apotekarskom vjesniku” opširno piše o liječenju bjesnoće u vremenu od 1837. do 1848. u bivšoj Vojnoj krajini i u civilnoj Hrvatskoj. Namjesničko vijeće u Budimu 1839. traži od zagrebačke županije da ustanovi djelovanje lijeka, a 1840. šalje Lalićev nadopunjeni izvještaj o čuvanju te *Gentianae* u zimsko doba. Ujedno nalaže županiji da izvještaj prouči i o tom obavijesti liječnike i ljekarnike. Lalić 1840. daje u „Ilirskim novinama” uputu kako se sade i „rasplođuju” *Gentiana cruciata* i *Inula squarosa*. Namjesničko vijeće 30. VIII 1842. traži od osječkog magistrata izvještaj o pokusima i medicinskoj vrijednosti liječenja odnosno lijeka protiv bjesnoće prema okružnici br. 14652 od 5. V 1840.! Ujedno poziva magistrat da izvijesti, kakav je uspjeh pokazala Lalićeva metoda liječenja bjesnoće i da saopći opažanja gremijalnih liječnika.

U to vrijeme se objavljuje niz članaka i zahvala izliječenih građana od bjesnoće Lalićevom metodom liječenja, pa ispada da je Lalić dobročinitelj, a liječnici, koje Lalić neobično mrzi, i oficijelna medicina nemoćni su da izliječe bjesnoću. God. 1844. Lalić izdaje vlastitu knjižicu, štampanu u Beču, s 26 stranica pod naslovom „Način vraćta suproti steklini, iliti ugrizu bijesnih pasah pri čovjeku i blagu”. Ipak već 1844. obustavljeno je od vlasti Lalićevo liječenje kao bezvrijedna metoda. Interesantno je da Lalić nije htio odati sastav svoga lijeka, za koji se ustanovilo da sadrži *Gentianu cruciatu*, kantaride i oman (*Inula*).⁶)

Tako možemo razumjeti koincidenciju spominjanja *Gentianae cruciatae* u Relationes i pokušaje liječnika i najviših tadašnjih upravnih organa vlasti da dođu do pravog saznanja i istine o Lalićevoj metodi.

Ljekarnički gremij

Nije uspio pokušaj da se osječki ljekarnici organiziraju u stručno udruženje (gremium) kao što je to bilo po odredbama Beča provedeno u pojedinim provincijama Austrije, pa i u Ilirikumu početkom 19. stoljeća. Poznato je da su odredbom 1819. bili osnovani gremiji u Trstu, Gorici, Rijeci i Poreču. U Zagrebu je gremij kreiran tek 1858. s podružnicom u Osijeku.⁷)

Ljekarnici u Osijeku odgovorili su negativno na okružnicu br. 32289 24. oktobra 1837. kojom ih Namjesničko vijeće poziva na osnivanje gremija, dajući im istovremene upute za savjestan rad, za odgoj tirona itd.

Razlozi zbog kojih su otklonili osnivanje gremija: Postoje samo tri ljekarne u Osijeku, ostale izvan Osijeka su udaljene pa bi zato dolazak na gremijalne sastanke iziskivao velik gubitak vremena i ljekarnici ne bi mogli podnijeti troškove putovanja. Pošto u Osijeku ima malen broj ljekarnika, ne mogu osnivati gremij. Osim toga je poznato da se ljekarnici u provinciji radi slabog dohotka bave i ekonomijom, da mogu uzdržati obitelj. Takvo obrazloženje poslano je Namjesničkom vijeću prema protokolu sjednice magistrata od 10. II 1838.

Zaključujući ovaj rad možemo reći da obrađeni decenij potvrđuje niz fakata iz perioda starije farmacije u Osijeku, da uklanja neke nejasnosti i ponovno otkriva rad i djelatnost ljekarna i njihovih vlasnika. Daljnjim istraživanjem protokola i spisa moći će se nadopuniti neka još nepotpuna poglavlja iz prošlosti osječke farmacije.

Izvori i literatura

¹) *Firinger K.*, Osječke ljekarnice u drugom deceniju 19. stoljeća, Farm. glasnik, 1953. Borba za prvu ljekarnicu u Osijeku — Donjem gradu, Farm. glasnik, 1955. Helfrich F., Najstarija građanska ljekarnica u Osijeku — Tvrđi Farm. glasnik, 1955. Godišnji pregledi ljekarnica u Osijeku (1826—1831), Farm. glasnik, 1962. Sto godina donjogradske ljekarnice u Osijeku (1817—1918), Acta Historica

Medicinae Pharamaciae Veterinae, 1964. Ljekarne i ljekarnici u Osijeku (1832—1836) Acta historica Medicinae Pharamaciae Veterinae, 1965. Vojvodani — ljekarnici u Osijeku, Zbornik radova Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1969 (XIX Naučnog sastanka), Regestra Actorum politico-oeconomicorum i Protocolla politica et Protocolla oeconomica bivšeg gradskog magistrata u Osijeku (sada Historijski arhiv u Osijeku), ²) Vrgoč A., Ljekarništvo u bivšoj hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini, Vjesnik ljekarnika 1944. ³) Stadler A., Najstarija subotička apoteka, Arhiv za farmaciju Farmaceutskog društva Srbije, 1951. ⁴) Bazala V., Josip Lalić u borbi protiv bjesnoće, Liječnički vjesnik, 1933. Novija istraživanja o učitelju Josipu Laliću i njegovom liječenju bjesnoće, Liječnički vjesnik, 1938. ⁵) Vrgoč A., Liječenje bjesnoće u vremenu od 1837—1848. u bivšoj Vojnoj krajini i u civilnoj Hrvatskoj, Apotekarski vjesnik, 1936. ⁶) Sielski S., Grmek M. D., Medicinska enciklopedija, 1958., sv. II, str. 92 (Bjesnoća). ⁷) Tartalja H., Kratki pregled povijesti farmacije, Zagreb, 1952, str. 93 i 98. Tisak Grafičke škole.

EIN DEZENNIUM DER PHARMAZIE IN OSIEK (1837—1846)

Franjo HELFRICH

DER VERFASSER GIBT EINE DARSTELLUNG DER ZUSTÄNDE IN DEN Apotheken mit einem Rückblick auf den einzigartigen Konkurs nach dem Ableben des innenstädtischen Apothekers Emerich Lorberer von Lorbersberg. Auch die Bemühung des Apothekers Josef Horning um Bepflanzung mehrerer medizinischen Pflanzen, — die Forderung und Ablehnung der Gründung eines Gremiums, — die Berichte von den Visitationen der Apotheken in den Jahren 1840—1844, in denen besonders Radix Gentianae cruciatae als Droge zur Behandlung der Tollwut erwähnt wird, sowie Angaben über die Tätigkeit der damaligen Apotheker Emanuel Raymann, Michael Arno und Ladislaus Molnar sind geschildert.

EPIZOOTIOLOŠKA SITUACIJA I BORBA PROTIV STOČNIH ZARAZNIH BOLESTI U SRBIJI TOKOM XIX VEKA

Dragoljub DIVLJANOVIC

ZARAZNE BOLESTI DOMAĆIH ŽIVOTINJA ZAUZIMAJU VAŽNO mesto u privrednom životu naroda, posebno u njegovom stočarstvu i igraju veliku ulogu u njegovoj ekonomici. Posebno zoonoze, kao zajedničke bolesti ljudi i životinja, vezane su za humanu medicinu, te borba protiv njih pretstavlja saradnju i povezuje veterinarsku i humanu medicinu na istom cilju borbe za ljudsko zdravlje.

Još od najranijih vremena, iz doba kada se o medicini znalo samo na osnovu empirije, ili na osnovu demonističke teorije kao prve teorije u medicini o nastanku bolesti, ljudi su uviđali značaj stočnog zdravlja, istovremeno sagledavajući mnogostruke štete koje su im nanosile stočne zarazne bolesti. Njihova pojava značila je najpre masovne gubitke u stoci koje mi danas nazivamo direktnim, onda gubitke u sirovinama i otpacima, dok se o proizvodima onda teško i moglo govoriti u današnjem smislu i najzad indirektno nastale neupotrebom životinja. Ne mali broj ratnih pohoda ondašnjih ljudi — starog i srednjeg veka — pa i kasnije, završavao se neuspehom usled oboljenja stoke masovnog karaktera, ili uginjavanja iste od zaraznih bolesti, jer stoka je onda služila ne samo kao sredstvo za vođenje rata (tegleći, jahaći i tovarni konji i tegleći volovi), nego se vodila u rat radi klanja i ishrane vojske. Radi ovoga nije ni čudo što su narodi još u srednjem veku težili da zaštite zdravlje domaće stoke i što su preduzimali niz mera da spreče pojavu zaraznih bolesti kod domaćih životinja. Druga je stvar što te mere nisu bile dovoljne ni efikasne da spreče pojavu i dalje širenje stočnih epizootija (kao prinošenje žrtvi božanstvima i molitva).

Stočnih zaraznih bolesti bilo je u Beogradskom pašaluku skoro uvek. One su imale epizootski karakter naročito za vreme austro-turskih ratova koji su se vodili u XVIII veku, pre početka oslobodilačkih borbi srpskog naroda. U toku prvog i drugog srpskog ustanka njih je takođe bilo. Tada su goveđa kuga, slinavka i šap i ovčije boginje kosili jer su ratovi bili idealni faktori za njihovo dalje širenje. I bez ratova slinavke i šapa, ovčijih boginja, prostrela i besnila bilo je stalno u pojedinim krajevima Srbije enzootično. Ove postojeće zaraze uticajem ratova postale su epizootije poprimivši redovno i maligni karakter, nasuprot svoime benignom karakteru za vreme dok su se nalazile kao stacionirane zaraze.

Najčešće zarazne bolesti u Srbiji tokom XIX veka su bile: goveđa kuga, slinavka i šap, prostrel, sakagija, ovčije boginje, šuga konja i ova-